

Aankopen van Amersfoorts laken door het cister- ciënzerinnenkloos- ter Leeuwenhorst rond 1500

6

Ooit stond Leiden model voor het beeld van de Hollandse lakennijverheid. Nu weten wij dat de conjunctuur in Haarlem anders kon zijn dan in Leiden. Dat is niet genoeg. Voor een goed beeld van de Hollandse lakennijverheid moet bijvoorbeeld ook het Amersfoortse laken in het onderzoek worden betrokken.

Met *ups and downs* kwam de lakennijverheid in Leiden in de 15^e eeuw tot bloei. Een strikte controle stond garant voor een kwaliteitsproduct. Alleen de kwalitatief superieure Engelse wol mocht worden verwerkt. Geen wol van elders, zoals uit Castilië of Schotland. In de loop van de 16^e eeuw (globaal vanaf 1520-1530) kwam hier de klad in. Oorzaak was onder meer de concurrentie uit Engeland, waar nu zelf de wol werd verwerkt tot laken. Dit leidde tot het verlies van afzetmarkten voor het Leidse laken. Daarbij kwam nog dat oorlogshandelingen ervoor zorgden dat de stapelmarkt voor wol in Calais, waar de Engelse wol werd verhandeld, soms moeilijk was te bereiken. Ook veranderde de smaak van de afnemers. De dikke lakense stof werd meer en meer vervangen door goedkopere dünnere saaien kamgarens van in Vlaanderen geweven Castiliaanse wol.¹ Noodgedwongen werd de verwerking van deze wol in 1520 in Leiden toegestaan. Hoewel handelshuizen werden gesticht en de buitennering in de omgeving werd bestreden, negeerden het stadsbestuur

Een Amersfoorts lakenlood. Hiermee gaf het lakengilde aan dat een stof van voldoende kwaliteit was.

en de drapeniers het veranderde consumptiepatroon. Amsterdam en Rotterdam en in het bijzonder in Haarlem speelden wel in op de wensen van

¹ Als gevolg van de economische politiek van de katholieke koningen, Ferdinand en Isabelle, nam tijdens hun regering de export van wol vanuit Castilië naar andere Vlaanderen sterk toe. Zie J. Vicens Vives, 'The economy of Ferdinand and Isabella's reign', 248-275 in

R.Highfield ed., *Spain in the Fifteenth Century (1369-1516). Essays and extracts by historians of Spain* (New York, Evanston, San Francisco en London Harper & Row 1972) aldaar 265-267.

de afnemers, zodat daar de lakennijverheid tot bloei kon komen. In het bijzonder tussen 1543 en 1548 valt in Leiden een scherpe daling van de lakenproductie van bijna 13.000 stuks tot ruim 6.000 stuks te constateren.²

De concurrentie die Leiden binnen Holland ondervond, zoals vanuit Haarlem en Den Haag, werden respectievelijk door Kaptein in zijn proefschrift en veel eerder door Van Gelder in diverse artikelen beschreven.³ Tot op heden werd echter nauwelijks aandacht besteed aan de concurrentie die de Leidse lakennijverheid kreeg van buiten het gewest Holland. Bijvoorbeeld vanuit Amersfoort. Deze ontwikkeling is goed te volgen aan de hand van de lakeninkopen van het cisterciënzerinnenklooster Leeuwenhorst bij Noordwijkerhout. Het is het onderwerp van dit artikel.

De lakennijverheid in Amersfoort

In 1438 wordt in het archief van Amersfoort voor het eerst melding gemaakt van lakennijverheid in deze stad. Brusse en Windhorst nemen aan dat de Amersfoortse stedelijke overheid in de 15^e eeuw trachtte deze vorm van werkgelegenheid voor de inwoners van deze stad te stimuleren. Zij suggereerden bovendien dat de grote bloei van deze nijverheid in de eerste helft van de 16^e eeuw plaats vond.

Amersfoorts laken kon concurreren met Leids laken omdat de drapeniers in Leiden erg gebonden waren aan de lokale voorschriften. Leiden had in stedelijke keuren regels vast gelegd met betrekking tot de aankoop van wol en de productieprocedure van het laken. Dit was niet het geval in Amersfoort. Ook was daar de invloed van de gilden afwezig. Er was geen zogenaamde "gildedwang", die kon leiden tot hogere loonkosten. Niet alleen de lonen maar ook de kosten van levensonderhoud waren in Amersfoort lager, omdat geen stadaccijnzen moesten worden betaald voor het laken. In Amersfoort werden alleen eisen aan het eindproduct gesteld, terwijl de lakenproducenten bovendien vrij waren waar zij hun wol kochten.⁴ Dit verschijnsel valt tot op zekere hoogte te vergelijken met de huidige productie van textiel en andere producten in de derdewereldlanden.

De aankoop van laken in Leeuwenhorst

Tussen 1261 en 1574 stond bij Noordwijkerhout het cisterciënzerinnenklooster Leeuwenhorst. Dit klooster werd bewoond door grotendeels adellijke religieuzen met een relatief hoog consumptiepatroon.⁵ De rekeningen van dit klooster over de

periode tussen 1410 en 1570 zijn vrijwel zonder onderbreking bewaard gebleven. Deze bevatten voldoende gegevens om de geschetste ontwikkelingen te onderbouwen.⁶

Ingaande de rekening over 1464 komen vele jaren geen uitgaven voor de aankoop van Leids laken in de rekeningen voor. Noch per el (ca 70 centimeter),⁷ per halfflaken van eerste kwaliteit of per halfflaken van tweede kwaliteit. Dit vindt waarschijnlijk zijn oorzaak niet in de hoge prijs voor het kwalitatief goede Leidse laken. De Leidse lakenindustrie maakte juist in de jaren 70 van de 15^e eeuw een bloeitijd door. De verklaring voor de ontbrekende aankopen zal in het volgende liggen. In de loop van de 15^e eeuw, verslaptte de handhaving van de kloostertucht in Leeuwenhorst. De zusters, die over eigen inkomsten konden beschikken, grepen de gelegenheid aan om hun habijten naar eigen smaak laten maken. Dit veranderde toen tussen 1488 en 1493 een kloosterhervorming werd doorgevoerd. Dit werd uiteindelijk na vele protesten door de zusters aanvaard. Vanaf 1494 kregen de zusters geen geld van het klooster meer en werden de habijten weer door het personeel van het klooster zelf vervaardigd.⁸

In de kloosterrekeningen staan sinds 1469 wel posten voor de aanschaf van per el van Leids laken van tweede kwaliteit. Deze stof zal waarschijnlijk

zijn aangewend voor het personeel of voor poetsmateriaal. De prijzen van dit product vielen vooral na 1501 sterk terug. Het is een goed voorbeeld dat de kwaliteitsvoorschriften in Leiden steeds meer werden overtreden, zoals Posthumus al constateerde in zijn monumentale studie over de Leidse lakennijverheid.⁹

En misschien veranderde de mode. De zusters in Leeuwenhorst schaften alleen nog incidenteel blauw, grauw en wit Leids laken aan. Sinds 1530 werd over het algemeen de voorkeur gegeven aan zwart laken uit Rotterdam.¹⁰ De meer luxueuzer levende zusters van Rijnsburg schaften voor 1500 behalve Leids zwart, grauw en paars laken, ook laken aan van die kleuren afkomstig uit Engeland, Delft, Doornik, Yperen en de Kempen. Bovendien werd in Rijnsburg paars Doorniks en Engels groen en wit laken ingekocht.¹¹

In de jaren zeventig van de 15^e eeuw heerste er waarschijnlijk een epidemie onder de schapen of waren de prijzen van schapen en vooral weren¹² om andere redenen sinds 1475 opgelopen. Bovendien werden tussen dat jaar en 1483 geen jonge weren en slechts eenmaal, in 1479, ooien aangekocht.¹³ Het is niet bekend of en in hoeverre de schapenkuddes van Leeuwenhorst waren aangestast. Wel is duidelijk dat er tot 1493 meer dan gewoonlijk schaapsvellen werden verkocht, voor

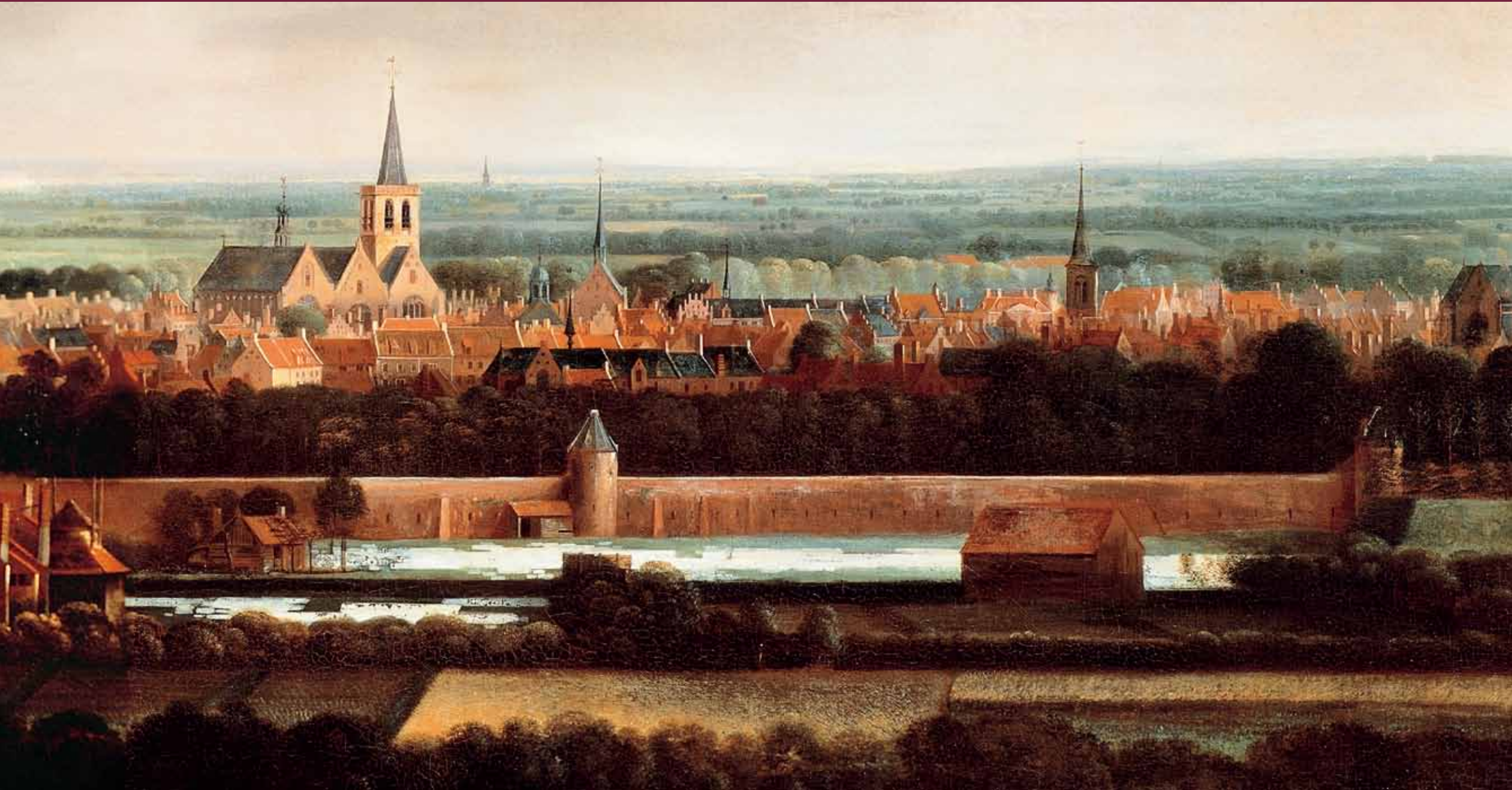
2 H. Brand, 'Medieval Industry in Decline. The Leiden Drapery in the First Half of the Sixteenth Century', 121-149 in Marc Boone en Walter Prevenier (Eds.), *La draperie ancienne des Pays-Bas: débouchés et stratégies de survie (14e-16e siècles)* (Actes du colloque tenu à Gand le 28 avril 1992) / Drapery Production in the late medieval Low Countries: Markets and Strategies for Survival (14th-16th Centuries) (Proceedings in the Colloquium Ghent, April 28th 1992), (Studies in Urban Social Economic and Political History of the Medieval and Modern Low Countries, Walter Prevenier, General Director); J.W. Marsilje, 'Het economische leven', 95-111 in R.C.J. van Maanen, hoofdredacteur, *De geschiedenis van een Hollandse stad. Leiden*, Deel 1, Leiden tot 1574, Onder redactie van J.W. Marsilje (Stichting Geschiedschrijving Leiden, 2002) aldaar 109-111 "Groeï en neergang". 3 H. Kaptein, *De Hollandse textielnijverheid 1350-1600. Conjunctuur & continuïteit*, Hilversum Verloren 1998. H.E. van Gelder, 'De 'draperie' van

Den Haag', *Bijdragen en mededelingen geschiedenis Den Haag* 1907 229-en 221; *ibidem* 1910 173-221. Zie voor Den Haag ook nog B. Ibelings, 'Economie: veel consumptie, weinig productie' 215-180 in J.G. Smit, red. *Den Haag. Geschiedenis van de stad* deel I (Waanders Zwolle 2004) aldaar 170-175.

4 P. Brusse en M. Windhorst, "Tot welvaren van de stad ende verbeteringh van de neringhe". Arbeidsmarktregulering en economische ontwikkeling in de Amersfoortse textiel 1450-1800', *Textielhistorische Bijdragen* 30 (Stichting Textielgeschiedenis Enschede, 1990), 7-19, aldaar 9-10. 5 Zie voor dit klooster: G. de Moor, *Verborgten en geborgen. Het cisterciënzerinnenklooster Leeuwenhorst in de Noordwijkse regio (1261-1574)* (Middelieuwse studies en bronnen 42 (Hilversum, Verloren 1994) (Dissertatie Leiden). 6 Nationaal Archief, Archief abdij Leeuwenhorst inv.nrs. 18 (1410) tot en met 179 (1570). De rekeningen zijn niet gefolieerd.

7 J.M. Verhoeff, *De oude Nederlandse maten and gewichten*, Publicaties van het P.J. Meertens-Instituut voor Dialectologie, Volkskunde and Naamkunde van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen 3 (Amsterdam: P.J. Meertens-Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde 1983) 103. G.J.C. Nipper, *18 eeuwen meten en wegen in de Lage Landen*, (Zutphen, Walburg Pers 2004) *passim*. 8 De Moor, *Verborgten en geborgen*, 200-201 173-174 en 323. 9 N.W. Posthumus, *De geschiedenis van de Leidse lakenindustrie, De middeleeuwen (veertiende tot zestiende eeuw)* ('s-Gravenhage Martinus Nijhoff 1908) 86-87. 10 G. de Moor (ed.), *Lonen en prijzen in het cisterciënzerinnenklooster Leeuwenhorst bij Noordwijkerhout tussen 1410/11 en 1570/71*, Amsterdamse Historische Reeks: Kleine serie 42 (Amsterdam 2000) 300-304. Zie hiervoor ook: <http://www.iisg.nl/hpw.leeuwenhorst.semitextile.xls>. 11 M. Hüffer (ed.), Bron-

nen voor de geschiedenis der abdij Rijnsburg, Deel 1, 2e stuk, Manboek; Rekeningen (tot 1500) Rijks geschiedkundige publicatiën 32 ('s-Gravenhage Nijhoff 1951) 1189. 12 Een weer is een gecasteerde ram. Deze dieren dienden niet alleen voor de wolproductie, maar ook voor menselijke consumptie. 13 De Moor, *Lonen en prijzen*, 218-219. 14 De penning was in de middeleeuwen de kleinste reële munteenheid. De stuiver bestond uit 16 penningen. Verschillende in omloop zijnde guldens bevatten, net als tegenwoordig, 20 stuivers. Zie hiervoor: H.E. van Gelder, *De Nederlandse munten Aula Het Wetenschappelijke Boek*, nr. 213 (Utrecht/Antwerpen Uitgeverij het Spectrum 1965) 30 en 261. B. van Beek, H. Jacobi en M. Scharloo, *Klinkende munt. Geschiedenis van het Geld in de Lage Landen* (Amsterdam/Brussel Elsevier 1985) 6. (Oorspronkelijke titel: *Geld door de eeuwen heen*, Amsterdam: Pampus, 1984 52-53).

Blekerijen op een detail van het stadsgezicht
van Matthias Withoos, 1671
Museum Flehite, foto Ruben de Heer.

steeds hogere prijzen. Wol was kennelijk wel voor handen, want toen na 1475 de prijs gezakt was van 24 tot 20 penningen¹⁴ per pond, werd er geen wol aangeschaft.¹⁵ Blijkbaar viel het klooster terug op de wolopbrengst van de eigen schapen. Waren er veel (dode) schapen uit eigen bezit geschoren?

Een sterke indicatie voor de problemen met de schapenhouderij in de kuststrook is dat Leeuwenhorst in 1475 alleen nog schapen aankocht, afkomstig uit het voor die tijd veraf gelegen Lopik. Jan IJrenzoon, Elijs, en Willem Hendrikszoon waren de leveranciers. De schapen werden waarschijnlijk over water vervoerd langs de Goudse sluis en tol, de Wassenaarse Gouwesluis en de Oude Rijn.¹⁶ Het is in dit verband te begrijpen dat er in Gouda ook een lakenmarkt ontstond. Het is niet bekend of deze Lopikse schapen ook in Gouda op de markt werden gebracht. Zeker is wel dat hier naast Engelse en Schotse wol ook lokale goedkopere Goudse wol werd verhandeld.¹⁷ De aankoop van schapen in Lopik is een bewijs dat er toen veel schapen in de Lopikerwaard werden gehouden.¹⁸ Zou dit een deel van de verklaring zijn waarom Amersfoorts laken goedkoper was dan het Leidse: niet alleen lagere lonen, was ook een goedkopere grondstof? Het is ons echter niet

bekend waar de wol voor het Amersfoortse lakennijverheid vandaan kwam.

Leeuwenhorst en Amersfoort

De opkomst van de Amersfoorts lakennijverheid in de eerste helft van de 16^e eeuw is zichtbaar in de rekeningen van Leeuwenhorst. De nonnen schafden vanaf 1532 in Amersfoort¹⁹ laken aan. In dit jaar kochten de zusters een wit halflaken aldaar voor 1880 penningen²⁰. Ter vergelijking: toen de zusters in 1464 te Leiden voor het laatste halflaken inkochten, betaalden zij voor de eerste kwaliteit 4320 en voor de tweede kwaliteit 2400 penningen.²¹ Het laat zich vermoeden dat Leiden de prijsconcurrentie met andere steden niet aankon.

Hoewel het habijt van de cisterciënzerinnen aanvankelijk een witte kleur had om zich te onderscheiden van de in het zwart geklede benedictijnen, was deze kleur zeker in de 16^e eeuw vervangen door het minder opvallende zwart.²² Daarom moet echter wel in het oog worden gehouden dat het in Amersfoort aangekochte witte laken nog moest worden geveerd. Het is niet bekend of de technische accommodatie in Amersfoort ontbrak of dat zelf verven in Leeuwenhorst goedkoper was.

In 1549 kocht Leeuwenhorst voor de eerste maal een el Amersfoorts laken voor 160 penningen. Dit was veel goedkoper dan het Kempense laken. Daarvoor moesten in 1544 en 1545 per el het dubbele, 320 penningen, en in 1548 zelfs 384 penningen voor worden betaald. Zoals gezegd schafte Leeuwenhorst na 1463 nauwelijks eerste kwaliteit Leids laken per el aan. Maar als het werd aangekocht, was het duur. In 1545, 1548 en 1549 betaalde Leeuwenhorst per el 356 tot 384 penningen. Veel duurder dus dan producten van elders, met uitzondering soms van het Kempense laken. Ter vergelijking: Leeuwenhorst diende in 1548 80 penningen neer te tellen voor een el "oosters laken".²³ De herkomst van dit laken is niet bekend. Het oosterse laken moet van een inferieure kwaliteit zijn geweest. Dit laat zich ook vermoeden voor het rode laken, waarvoor Leeuwenhorst in Amersfoort tussen 1535 en 1552 prijzen diende te betalen die varieerden van 112 tot 224 penningen per el.²⁴ Het zwarte Leidse laken kostte Leeuwenhorst in 1545 368 penningen per el. Deze terugkeer van Leeuwenhorst naar het duurdere Leidse product moet hebben samen gehangen met de betere kwaliteit van het Leidse laken. De aanschaf door dit klooster van tweede kwaliteit Leids laken gebeurde in de 16^e eeuw zeer zelden. Maar de

prijzen waren laag: in 1533/1537 en 1541 respectievelijk 128, 136 en 58 penningen per el werd voldaan.

Conclusie

In de rekeningen van Leeuwenhorst is veel informatie te vinden over de aankoop van laken door dit klooster, per el en per halflaken. Opvallend nemen de aankopen in Leiden in de loop van de tweede helft van de 15^e eeuw af, juist wanneer de lakennijverheid in die stad een bloeiperiode doormaakte. Mogelijk is dit te verklaren door individuele aankopen van de zusters buiten het klooster om. Als door het aanscherpen van de kloostertucht Leeuwenhorst weer zelf zorg gaat dragen voor de kleding van de nonnen, lijkt aanvankelijk te zijn terug gegrepen op eigen wolproductie. In de loop van de 16^e eeuw komen de lakeninkopen weer op gang. Leeuwenhorst koopt dan laken in, niet alleen in het nabij gelegen Leiden, maar bijvoorbeeld ook in het verder weg gelegen Amersfoort. Het lijkt er op dat de lakenverkopers in deze stad een lagere prijs vroegen dan hun Leidse concurrenten voor een vergelijkbare kwaliteit. Ten slotte moet worden vastgesteld dat het zinvol is de Hollandse lakennijverheid in een grotere context te bestuderen dan alleen de Hollandse.

¹⁵ De Moor, *Lonen en prijzen*, 295-296. ¹⁶ B. Ibelings, 'De route "binnendunen". De scheepvaartroute langs de Goudse sluis en tol, de Wassenaarse Gouwesluis en de Spaarndamertol (13e tot 16e eeuw)', 221-256 in D.E.H. de Boer, J.W. Marsilje en J.G. Smit, red., *Van der rekeninghe. Bijdragen aan het symposium over onderzoek en editieproblematiek van middeleeuwse rekeningmateriaal, gehouden in Utrecht op 27 en 28 februari 1997* (Den Haag, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis 1998)] passim. Zie voor deze vaarroute ook: D.E.H. de Boer, "'Waarmede sal men de cogge laden". Enkele aspecten van de laat-middeleeuwse handel in de Nederlanden tot ca.1470', 51-60 in A. Carmiggelt, red., *Rotterdam Papers. A contribution to medieval archaeology VII*. Teksten van lezingen gehouden tijdens het symposium 'Handel, handelsplaatsen en handelswaar vanaf de Vroege Middeleeuwen in de Lage Landen' te Rotterdam van 2 t/m 3 november 1990 (Rotterdam 1992). J.G. Smit, *Vorst en onderdaan. Studies over Holland en Zeeland in de late Middeleeuwen*

(Leuven Peeters 1995) (Proefschrift Leiden) 212-232.

¹⁷ B. Ibelings, 'De markt en de publieke gebouwen in het middeleeuwse Gouda', *Tidings van die Goude. Mededelingenblad Oudheidkundige kring "Die Goude"*, 14 ('Gouda 1996), 48-60. ¹⁸ Overigens kocht Leeuwenhorst ook schapen, afkomstig van Texel en Lobith (De Moor, *Verborgen en geborgen*, 349). ¹⁹ Bovendien had Leeuwenhorst met Amersfoort een spirituele band, want in 1448/49 had Leeuwenhorst 13 schelling 4 denier bijgedragen aan de bouw van een toren ter ere van Onze-Lieve Vrouwe-van-Amersfoort (De Moor, *Verborgen en geborgen*, 200-201). ²⁰ De Moor, *Lonen en prijzen*, 318. ²¹ *Ibidem*, 301. ²² Zie hiervoor het betoogde in G. de Moor, 'Adriana van Roon (ca. 1450-1527) en Dirk Pietersz. Spangert (ca. 1465-1549), schenkers van het drieluikje met 'Het Laatste Avondmaal', toegeschreven aan Jacob Cornelisz. Van Oostsanen', *Bulletin van het Rijksmuseum*, 28 (Amsterdam 1981) 63-78, aldaar 63-64].

²³ De Moor, *Lonen en prijzen*, 318. ²⁴ *Ibidem*.